Tymur Demchuk
PhD Student at the Department of political science,
National University of Kyiv-Mohyla Academy

Architectonics of Citizenship: Theoretical and Methodological Foundations and Tools for Measuring the Effectiveness of Civic Education Systems

The article examines the complex problem of measuring the effectiveness of civic education systems within the context of global democratic turbulence and the ongoing full-scale war in Ukraine. The author substantiates the concept of the "architectonics of citizenship" as a multidimensional construct where civic quality is determined not only by cognitive indicators but by a dynamic synthesis of knowledge, values, identity, and practical participation. The study provides a critical review of dominant international measurement frameworks, including the International Civic and Citizenship Education Study (ICCS), OECD global competence frameworks, and the Council of Europe's Reference Framework of Competences for Democratic Culture (RFCDC). It identifies conceptual limitations of these tools when applied to transitional, post-totalitarian, or crisis-affected societies. A significant portion of the research is dedicated to shifting the epistemological focus from the "citizenship-as-achievement" model toward "citizenship-as-practice" (based on Gert Biesta's approach). This perspective recognizes young people as current citizens whose democratic learning occurs through everyday relationships and community involvement rather than just formal instruction. Furthermore, the article incorporates Jeffrey Alexander's theory of the civil sphere and "civilian binaries" (such as truth/manipulation, solidarity/selfishness) to explain the persistent gap between high levels of theoretical knowledge and low levels of actual social trust or political participation.

By analyzing the current Ukrainian legal framework, specifically the Law on the Establishment of Ukrainian National and Civic Identity, and integrating international best practices, the author proposes a "minimal measurement package" for Ukraine. This package comprises seven key components: a cognitive block (scenario-based tests), attitude and value scales, local identity assessment, participation portfolios, digital citizenship tasks, school climate evaluations, and an interpretive module for mapping "civil codes". The author concludes that in the face of existential threats, measuring civic education effectiveness serves as a vital infrastructure for national security, democratic resilience, and post-war reconstruction.

Keywords: *civic education, effectiveness or measurement, civic competences, civil sphere, democracy, democratic culture, Ukraine.*

DOI https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series22.2025.38.05
УДК 37.018.43-042.65"364"

Тарас Коломієць,
аспірант кафедри політичних наук,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
ORCID: https://orcid.org/0009-0006-2113-785X; email: t.v.kolomiiets@udu.edu.ua

ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ ТА СИСТЕМА САМООСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ВИКЛИКИ

У статті розглядається активізація дистанційного навчання та системи самоосвіти внаслідок необхідності підтримки освіти в умовах воєнного стану. Проблема осмислюється у її зв'язку зі сучасними суспільно-політичними викликами та методиками розвитку політичної освіти у сучасній Україні. Проаналізовано методики навчально-виховного процесу, що базуються на технологіях дистанційного навчання, передбачають існування та розвиток відповідного інформаційно-комунікаційного освітнього середовища. Визначено чинники, які детермінують рівень ефективності діяльності педагогів та навчання студентів зі застосуванням технологій дистанційної освіти.

Стверджується, що сучасні освітні проблеми мають виразні ознаки суспільно-політичних викликів. Виокремлено переваги (індивідуалізація освітньої підготовки; поєднання участі у декількох навчальних програмах; оптимальне поєднання професійної діяльності та освіти; спонукання до самоорганізації, раціональне використання часу, опанування нових інформаційних технологій) та недоліки (зниження якості освіти; відсутність діалогу між учнями, педагогами та батьками; брак методики дистанційного навчання та відповідної реакції з боку уряду; вимушений характер використання, або навпаки – ігнорування інструментів дистанційного навчання; брак попереднього досвіду; ненормований робочий день) дистанційної освіти.

Визначено низку закономірностей розвитку та активізації самоосвіти людини, їх роль для демократичного політичного життя суспільства загалом. Наголошується, що самоосвітня діяльність є вибором особистості щодо характеру отримання знань і визначається її потребами інтелектуального,

професійного та духовного зростання. Активізація системи самоосвіти передбачає зміну методів та принципів її функціонування, трансформацію ставлення до цієї форми освіти як окремих громадян, так і державних інституцій.

Ключові слова: *освіта, політична освіта, дистанційне навчання, феномен самоосвіти, воєнний стан, освітні зміни, інформаційні технології, суспільно-політичні виклики.*

Вступ. Післявоєнна освіта загалом, зокрема й політична освіта не лише вимагає відновлення найкращих традицій національної освіти, впровадження прогресивних інновацій, що активізують повоєнне відновлення країни, але й вдосконалення практик дистанційного навчання та системи самоосвіти, які надзвичайно активізувались внаслідок необхідності підтримки освіти в умовах воєнного стану. Дійсно, у зв'язку з кризовими аспектами традиційної освіти, неможливістю аудиторного навчання під час пандемій, війн, потребою певних категорій громадян поєднувати професійну діяльність із навчанням тощо, спостерігається стійка тенденція до поширення технологій дистанційного навчання. На нашу думку, дистанційна освіта в Україні буде набувати подальшої популярності й після закінчення російсько-української війни, оскільки значна частина молоді виїхала за кордон, але не хотіла би розривати зв'язки з Батьківщиною. Також молоді люди намагаються поєднувати навчання у двох навчальних закладах, вчитись та працювати одночасно, що посилює актуальність дистанційного навчання. Разом із тим, помноження позитивних здобутків дистанційної освіти вимагає чіткого розуміння її недоліків, що вже є першим кроком на шляху їх нейтралізації. Розглянемо недоліки та переваги дистанційного навчання більш детально, адже йдеться про комплекс проблем, які мають виразний суспільно-політичний зміст, а в умовах серйозних безпекових загроз можуть розглядатися як суспільно-політичні виклики.

Мета статті – визначити особливості розвитку та функціонування дистанційного навчання і системи самоосвіти в умовах воєнного стану, проаналізувати їхні переваги та недоліки, а також окреслити перспективи їх подальшої модернізації у післявоєнний період у контексті актуальних і потенційних суспільно-політичних викликів. Завдання статті: проаналізувати сучасні методики організації дистанційного навчання в Україні та світі загалом; визначити фактори, що впливають на ефективність освітнього процесу в умовах воєнного стану; виявити основні переваги та недоліки дистанційної освіти як виразні суспільно-політичні виклики; розкрити сутність феномену самоосвіти та її значення в кризових умовах; дослідити закономірності активізації самоосвіти та принципи її ефективної реалізації; надати практичні рекомендації щодо вдосконалення дистанційного навчання і розвитку системи самоосвіти в Україні.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та реалізації завдань у роботі застосовано комплекс взаємодоповнюючих методів: аналіз та синтез – для вивчення науково-методичних джерел і узагальнення теоретичних положень щодо дистанційного навчання та самоосвіти; порівняльний метод – для зіставлення вітчизняного та зарубіжного досвіду впровадження дистанційних освітніх технологій у кризових умовах; системний підхід – для розгляду дистанційної освіти та самоосвіти як взаємопов'язаних елементів єдиного освітнього процесу; метод класифікації та узагальнення – для визначення переваг, недоліків і закономірностей розвитку дистанційного навчання; структурно-функціональний аналіз – для виявлення ролі самоосвіти у формуванні освітніх стратегій особистості; прогностичний метод – для визначення перспектив модернізації дистанційного навчання та активізації самоосвітніх практик у післявоєнний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика дистанційного навчання та самоосвіти в сучасній Україні переважно розглядається у педагогічному й методичному вимірах. Так, С. Антощук і В. Гравіт аналізують організаційні моделі дистанційної освіти та обґрунтовують доцільність комбінованих форм її реалізації в умовах модернізації закладів вищої освіти [Antoshchuk & Hravit, 2015]. Ю. Біляй зосереджує увагу на методичній підготовці педагогів до використання технологій дистанційного навчання [Biliai, 2018], а С.

Ключко, В. Євтушенко та В. Сирцов підкреслюють важливість викладацького супроводу та механізмів саморегуляції навчальної діяльності здобувачів освіти [Kliuchko et al., 2017].

Водночас у політологічному дискурсі питання освіти в умовах кризових і воєнних трансформацій осмислюється крізь призму демократичної стійкості, громадянської компетентності та політичної соціалізації. Зокрема, М. Рябчук наголошує, що трансформація національної ідентичності та політичної свідомості в постсоціалістичних суспільствах значною мірою залежить від здатності інституцій освіти адаптуватися до умов політичної нестабільності та суспільної турбулентності [Riabchuk, 2012]. Важливими для розуміння впливу війни на освітні та соціалізаційні процеси є також дослідження В. Кулика, який аналізує зміни політичної ідентичності та механізми адаптації українського суспільства в умовах війни та післяреволюційних трансформацій [Kulyk, 2016].

У зарубіжній політологічній та міждисциплінарній літературі проблеми освіти й самоосвіти в контексті швидких соціально-політичних змін осмислюються через концепцію трансформаційного навчання. Зокрема, К. Хогган та Ф. Фіннеган розглядають навчання впродовж життя як чинник адаптації особистості до динамічних змін сучасного демократичного суспільства [Hoggan & Finnegan, 2023]. Водночас підхід Р. Марцано дозволяє систематизувати чинники ефективності освітньої діяльності, що є важливим для оцінки спроможності дистанційної та самоосвітньої моделей навчання в умовах воєнного стану [Marzano, 2001].

Таким чином, попри значну кількість педагогічних досліджень, суспільно-політичний вимір дистанційної освіти та самоосвіти в умовах воєнного стану потребує подальшого комплексного аналізу, зокрема в контексті розвитку політичної освіти, демократичної культури та громадянської стійкості українського суспільства.

Результати. Дистанційне навчання базується на такій організації навчально-виховного процесу, яке передбачає територіальне відокремлення викладача і студента (слухача). При цьому більшість навчальних заходів реалізується за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій різного формату, послідовність та особливості застосування яких визначається навчальним закладом.

Узагальнюючи досвід застосування дистанційної освіти, С. Антощук та В. Гравіт визначають три базові варіанти реалізації цієї форми навчання. *За першим варіантом*, такий різновид освіти представлений очно-дистанційною або заочно-дистанційною формами навчально-виховного процесу. Застосування технологій дистанційного навчання відбувається як правило на певних етапах навчального процесу для реалізації самостійної роботи студентів та слухачів. В межах цього різновиду дистанційного навчання використовуються такі засоби отримання знань та обміну інформацією як чати, форуми, дистанційні курси та модулі тощо. *Другий варіант* дистанційного навчання набув популярності у закордонних закладах освіти. За цим варіантом навчальні групи не формуються, натомість абітурієнт визначається з освітньою програмою, подає заявку, фінансує власне навчання та здобуває знання. Також у кожного студента є тьютор, який допомагає йому розробити та втілювати індивідуальний план навчання. При цьому кожен студент має доступ до навчально-методичного комплексу розробленого в межах його програми навчання. За такою формою дистанційної освіти левова частина навчання припадає на самостійну роботу. Відповідно студент має бути готовий до неї як технічно (наявність комп'ютера, ноутбука, планшета, відповідного програмного забезпечення тощо), так і мати достатній рівень комп'ютерної грамотності, медіаграмотності, бути обізнаним із медіагігієною, вмотивованим і відповідальним під час навчання. Фактично навчання студента базується на самостійній роботі з можливістю здійснювати самоконтроль, в той же час заклад освіти забезпечує всебічний викладацький, методичний та технічний супровід. *Третій варіант* дистанційного навчання є комбінованим та спирається на «оптимальне поєднання різних аспектів першого та другого варіантів, є найдоцільнішим на початкових

етапах модернізації освітньої діяльності ВНЗ. Організаційна структура по типу розподіленого ВНЗ: адміністративне ядро та мережа навчально-консультаційних пунктів» [Antoshchuk & Hravit, 2015, pp. 11–12].

Методики навчально-виховного процесу, що базуються на технологіях дистанційного навчання, передбачають існування та розвиток відповідного інформаційно-комунікаційного освітнього середовища:

– систему механізмів та інструментів для комунікації учасників дистанційного навчання (викладачів, методистів, студентів, інженерного персоналу тощо);

– навчально-методичні ресурси, які формуються у навчальні курси та викладаються у Інтернеті, в яких репрезентовано базовий зміст навчання, практичні та теоретичні вправи, надані методики та матеріали для самоконтролю засвоєних знань;

– «засоби для забезпечення доступу до додаткових джерел даних: електронних бібліотек, відео- і аудіотек» [Biliai, 2018, p. 31].

Під час дистанційного навчання студент повинен мати вільний доступ до викладача, але за певним регламентом, з метою отримання консультації методичного й навчального характеру.

Як підкреслюють С. Ключко, В. Євтушенко, В. Сирцов, дистанційне навчання має обов'язково передбачати викладацький супровід, оскільки студент не має безпосереднього контакту з педагогом. Допомога викладача може бути представлена, як мінімум у двох формах: консультування та надання інформації, що спрямовані на якісніше засвоєння знань, воно здійснюється шляхом надання студенту відповідних графіків, таблиць, ілюстрацій. Другий різновид допомоги передбачає оптимізацію регулювання навчального процесу, що забезпечується зрозумілими та фаховими коментарями до завдань, екзаменаційних питань, теоретичних концепцій, задач тощо. Вищеозначені фахівці підкреслюють, що «розробка заходів, призначених для допомоги студентам у керуванні власним навчанням, є важливою, та повинна забезпечувати розуміння та запам'ятовування ключових концепцій, самостійне мислення, визначення власних сильних та слабких сторін у діяльності, визначення особистого стилю навчання, навчання у процесі діяльності, зіставлення змісту курсу зі своєю діяльністю. Дуже важливо, щоб самі студенти вирішували питання: користуватися їм допомогою або ні» [Kliuchko et al., 2017, p. 59].

Аналізуючи сутність дистанційного навчання, на нашу думку, необхідно розглянути проблему його ефективності, що особливо актуально для сучасної України в умовах сучасних суспільно-політичних викликів і зовнішніх загроз. З точки зору Р. Марцано, систематизуючи різноманітні наукові дослідження можна визначити чинники, які детермінують рівень ефективності діяльності педагогів та навчання студентів із застосуванням технологій дистанційної освіти:

1. Характер праці. Складніші види професійної діяльності передбачають більше вимогливості до його виконавців, і відповідно до інтелектуального й технічно-методичного забезпечення процесу навчання.

2. Особливості організації та управління освітнім процесом. Матеріально-технічна забезпеченість викладача і студента під час дистанційного навчання: інформаційно-комунікаційні технології, необхідне комп'ютерне обладнання та програмне забезпечення, належна організація робочого місця, застосування сучасних методик та організаційних форм надання знань, гнучкість засобів дистанційної освіти тощо.

3. Чинники зовнішнього характеру, а саме законодавче забезпечення, санітарні, технічні, естетичні умови.

4. Соціальне середовище та його особливості. Психологічна та професійна мотивація тих, хто навчається за дистанційною формою: вмотивованість до результативної праці, мотиваційні фактори щодо якісного виконання професійних і навчальних завдань, усвідомлення їх органічної єдності.

5. «Фактори, зумовлені індивідуальними особливостями людини: психофізіологічні, антропометричні, поведінкові особливості; природні особливості – здатність до навчання, стан здоров'я, вік та ін. Через них визначається час, витрачений викладачем на подання навчального матеріалу та студентами на його сприйняття, а також на підготовку засобів навчання і управління навчальним процесом» [Marzano, 2001].

Якщо звернутись до практики застосування очної та заочної дистанційної освіти в Україні за останні роки, можна побачити достатньо критичні роздуми вітчизняних педагогів та експертів. На наше переконання, варто зробити належну «роботу над помилками» для подальшого ефективного використання інструментів дистанційного навчання у складних суспільно-політичних умовах.

Так, на думку О. Прудникової, наскрізне використання форм дистанційного навчання під час пандемії коронавірусу та в умовах російської агресії негативно вплинуло на якісні показники навчально-виховного процесу, починаючи від школи [особливо молодшої), закінчуючи закладами вищої освіти. У перші місяці пандемії школярі, студенти, викладачі пройшли складний адаптивний період переходу на дистанційне навчання: створення та впровадження індивідуальних траєкторій сприйняття інформації та знань, опанування програмного забезпечення, розроблення дистанційних завдань тощо. Як відомо, частина суб'єктів навчального процесу з різних причин продемонстрували недостатній рівень інформаційної культури: «невпевнене користування гаджетами та програмами необхідними для освітнього процесу, не відпрацьованість методик дистанційного навчання, акцентуація уваги на наданні навчальної інформації об'єктам навчання без належних пояснень її змісту тощо. Вочевидь, інформаційна культура всіх учасників освітнього процесу за окремими критеріями не відповідала викликам часу та потребувала адаптації до екстремальних умов» [Prudnykova, 2024, pp. 298–299].

Директорка Українського центру оцінювання якості освіти Т. Вакуленко констатує, що основними перешкодами щодо ефективного дистанційного навчання є: недостатня підготовленість учнів, студентів і вчителів щодо опанування інформаційно-комунікаційних технологій, незадовільні умови проживання й відповідно навчання учнів – батьки не завжди у змозі забезпечити доступ дитини до інформаційно-технічних ресурсів, облаштувати комфортне місце навчання тощо. В українських реаліях негативний вплив на якісне отримання знань створюють відключення електроенергії, обстріли російським агресором мирних мешканців, що спричинює додаткову психологічну напругу для учнів та вчителів. Т. Вакуленко підкреслює, що «неабияку роль у самостійному опануванні певних тем відіграє й мотивація самого здобувача освіти, якої може забракнути в разі дистанційки, що впливає на вибір батьками саме очної форми навчання. Також в дистанційному форматі дуже складно зреалізувати комунікаційні компетентності, які багато в чому формуються в колективі» [Vakulenko, 2023].

Разом з тим, враховуючи негативні аспекти розвитку дистанційної освіти в Україні, необхідно виокремити безумовні її переваги, які сприятимуть зміцненню інтелектуального потенціалу української нації й у післявоєнний період. Такими перевагами, на нашу думку, є:

– індивідуалізація освітньої підготовки особистості з урахуванням віку, соціального становища, географічного розташування, власних вподобань;

– дистанційна освіта дозволяє органічно поєднувати участь громадянина у декількох навчальних програмах, опановувати знання у різних навчальних закладах одночасно;

– дистанційна форма сприяє оптимальному поєднанню професійної діяльності та освіти, що важливо у швидкоплинних реаліях інформаційного суспільства;

– дистанційна освіта спонукає суб'єктів навчання до самоорганізації, раціональнішого використання часу та до опанування нових інформаційних технологій.

Безсумнівно, дистанційна освіта очного формату, незважаючи на недоліки, стала «рятівним колом» для українського суспільства під час пандемії та війни. Виявлені проблеми

дистанційного навчання та рівня готовності суб'єктів до неї стали поштовхом до пошуку їх вирішення політичними суб'єктами. На наше переконання, у післявоєнний період розвитку України, дистанційна освіта, зокрема і політична освіта як окрема форма отримання знань та у очному й заочному варіанті продовжить свій розвиток. Швидкоплинні зміни демократичного політичного життя, суспільно-економічної ситуації, умов праці та саморозвитку людини потребують подальшого розвитку дистанційної освіти як окремої форми отримання знань.

Активізація системи самоосвіти є другим аспектом освітніх змін, викликаних війною. Її подальша розбудова і вдосконалення є також пріоритетним завдання післявоєнної освіти та виразною суспільно-політичною потребою. Потреба подальшої активізації системи самоосвіти зумовлена зростаючою динамічністю сучасного світу, що потребує від людини швидкого навчання професії, гнучкої реакції на потреби ринку праці, які забезпечуються не тільки різноманітними формами офіційної освіти, але й шляхом самоосвіти, що базується на усвідомленні людиною необхідності набуття нових знань і компетентностей. В умовах прояву кризових аспектів функціонування системи освіти, пандемії та війни роль самоосвіти значно зростає. При цьому це не означає, що самоосвіта це лише прояв ініціативи та самоорганізації окремого індивіда, вона може здійснюватися в рамках існуючих програм навчання та різноманітних усталених форм освіти під керівництвом викладачів.

Аналізуючи сутнісні характеристики самоосвіти, зазначимо, що цей феномен змістовно пов'язаний з поняттям «безперервна освіта» (в англомовній науковій літературі позначається як «lifelongeducation» – освіта впродовж життя; у франкомовних наукових працях як «formation continue» – перекладається як «триває або продовжує освіту»). Загалом безперервна освіта трактується як «необмежена в часі щодо термінів навчання, ні в просторі щодо місця, ні щодо методів навчання, вона об'єднує всю діяльність і ресурси в галузі освіти і спрямована на досягнення гармонійного розвитку потенційних здібностей особистості й прогресу в перетворенні суспільства» [Hryshchuk, 2020, p. 114].

З точки зору Н. Сидорчука, феномен самоосвіти можна трактувати як процес набуття знань шляхом самопланування освітньої діяльності без взаємодії з навчальним закладом. Водночас, самоосвіта є важливою складовою навчально-виховного процесу в державних і недержавних закладах освіти, яка сприяє поглибленому та комплексному засвоєнню знань. Таким чином, самоосвіта є особливою, індивідуальною формою набуття знань. У процесі самоосвіти людина керується чітко визначеною метою навчання, здійснює самопланування освітніх практик, задовольняючи особисті знаннєві інтереси та потреби, покращуючи когнітивні навички та показники інтелектуального розвитку. Разом з тим, самоосвіта може здійснюватися під керівництвом педагогів шляхом застосування різноманітних форм індивідуального й колективного навчання. Завдання самоосвіти можуть бути реалізовані на практичних заняттях або поза ними шляхом виконання наданих викладачем вправ (під його загальним керівництвом, але при цьому без його безпосередньої участі). «Реалізація цих настанов вимагає від особистості, яка навчається, активної розумової діяльності, самостійного виконання різних пізнавальних завдань, застосування раніше засвоєних знань на основі педагогічного керівництва» [Sydorchuk, 2002, p. 139].

На переконання В. Олуйко, активізація та розвиток системи самоосвіти можливі лише з урахуванням низки основних принципів освітнього процесу. До таких принципів варто віднести такі: домінування фактів над емоційною складовою сприйняття інформації; здатність до переосмислення емпіричних даних та особистісних настанов, що заважають сприймати новітню інформацію та прогресивні системи знань; фактологічна доказовість з урахуванням життєвих ситуацій і прикладів; творче застосування наявного досвіду та загальнолюдських цінностей; вдосконалення здатності до самоосвіти та узагальнення й синтезу результатів власної практичної діяльності; індивідуальний підхід до самоосвіти в

залежності від інтелекту, соціальних умов, матеріальних і часових можливостей людини [Oluiko, 2008, p. 6].

Спираючись на вищеозначені принципи, маючи психологічну мотивацію до отримання нових знань та послуговуючись новітніми інформаційно-комунікаційними технологіями, будь-яка людина зараз та у післявоєнний час здатна створити власну траєкторію самоосвіти. Такий підхід до власного когнітивного розвитку виправданий реаліями сьогодення, коли здатність до перманентного навчання, формування навичок критичного мислення є запорукою «соціального виживання» людини, методом захисту від маніпулятивних технологій. Відповідно без самоосвіти як системи оновлення знань на особистісному рівні підтримка критичного мислення як способу сприйняття суспільно-політичного буття стає проблематичною.

З об'єктивних причин активізація самоосвіти значно зростає в інформаційному суспільстві, в якому спостерігається швидке прирощення знань, інформації, соціальних практик та комунікаційних технологій. У зв'язку з цим, основними завданнями системи самоосвіти можна вважати такі:

– набуття нових наукових знань та практичних навичок;

– удосконалення ефективності професійної діяльності в певній сфері;

– «здатність до постійного оновлення й збагачення особистісного потенціалу через мотивацію та усвідомлення себе як гармонійної й усебічно розвиненої особистості» [Stefaniuk & Kudiarska, 2018, p. 87].

Система самоосвіти є важливим механізмом адаптації людини до нових умов життя у суспільстві, яке в наш час трансформується прискореними темпами. Науковою рефлексією на такі процеси стала поява поняття «трансформаційне навчання» (transformative learning), яке у загальному розумінні охоплює не тільки формальні аспекти набуття освіти, але й отримання людиною різноманітних знань протягом життя. Фактично «трансформаційне навчання» – це квінтесенція знань і життєвого досвіду, які постійно змінюються. На переконання К. Хоггана та Ф. Фіннегана, «трансформаційне навчання» є породженням сучасного капіталізму, який характеризується високим рівнем динамізму, що спричиняє високий темп та інтенсивність соціальних трансформацій [Hoggan & Finnegan, 2023, p. 5].

Не викликає сумнівів той факт, що самоосвіта у всіх її вимірах базується на стійкій мотивації суб'єкта навчання, який здатен до самоаналізу, самокритики, самопланування, самоорганізації тощо. Відповідно характер мотивації обумовлений індивідуальними потребами та інтересами людини, які сформувались під впливом об'єктивних й суб'єктивних чинників. На думку В. Тесленка, який розглядає феномен самоосвіти на прикладі старшокласників, стійка мотивація є фундаментальним підґрунтям самоосвітньої діяльності. Мотиви, які детермінують самоосвіту за своїм характером є різноспрямованими й обумовлені цілепокладанням суб'єкта навчання, його індивідуальними характеристиками. З точки зору фахівців, мотиви можна класифікувати на три основні групи:

1) мотиви суспільного характеру – їх підґрунтям є усталені у соціумі пріоритети розвитку, згідно яких індивідуальна діяльність набуває суспільної ваги та є засобом реалізації суспільно-корисного обов'язку;

2) мотиви індивідуального характеру, які пов'язані з життєвим успіхом конкретної особистості – у такій мотивації домінує особистісне значення отриманого результату самоосвіти, яка є засобом самоствердження та формування впевненості людини у своїх можливостях;

3) мотиви, які сформувались у суб'єкта навчання у зв'язку з бажанням опанувати нові, цікаві для нього знання та навички. «Всі мотиви самоосвітньої діяльності визначеним чином ієрарховані, взаємодіють між собою та не виступають у чистому вигляді, але один із мотивів буде обов'язково домінуючим, що і визначає характер мотивації учня в цілому» [Teslenko, 2014, p. 20].

Пріоритетність певних мотивів самоосвітньої діяльності людини, її активізація у інформаційному суспільстві та демократичному політичному житті визначається ступенем адаптації індивіда до нових реалій, його особистою задоволеністю чи незадоволеністю власним соціально-економічним становищем, потягом до нових знань та інформації. Стикаючись з видозміненими соціальними умовами (що буде особливо яскраво проявлятись у післявоєнній Україні), людина змушена знаходити та засвоювати нові знання та необхідну інформацію. Також для самоосвітньої діяльності як зараз, так і у післявоєнний час суб'єкт навчання має опановувати все нові та нові інформаційно-комунікаційні технології, які полегшують та роблять різноплановою самоосвіту.

Є. Пилипенко, спираючись на роздуми Г. Спенсера, зауважує, що самоосвіта є синонімічним поняттям до саморозвитку та чинником прогресу людської цивілізації. На думку Г. Спенсера, формуванню навичок до саморозвитку має бути приділена значна увага у суспільстві. Він переконаний, що людство динамічно прогресує спираючись, перш за все, на механізми самоосвіти. У процесі самоосвіти варто обов'язково враховувати роль спеціальних інституцій, що сприяють самоорганізованій, систематичній інтелектуально-пізнавальній діяльності, яка допомагає досягненню особистих або суспільних важливих результатів. У такому контексті, самоосвітня діяльність є як спонтанною, так і організованою пізнавальною активністю індивіда. Також «самоосвіта є показником культурного розвитку людини та частиною самовдосконалення людини й продовженням самовиховної роботи» [Pylypenko, 2011, p. 148].

Як підсумок можна виокремити низку закономірностей розвитку та активізації самоосвіти людини, які також складають сукупність нових суспільно-політичних викликів сучасності:

1. Внутрішня спрямованість людини до самоосвітньої діяльності корелюється зі ступенем її морального та когнітивного розвитку, рівнем набутої освіти та професійними якостями, які видозмінюються під впливом взаємодії особистості з суспільством, зростанням рівня її соціальної включеності та активності.

2. Вмотивованість до самоосвіти зростає у процесі задоволення інтелектуальних потреб людини, переформатування її інтересів.

3. Прагнення до самоосвітньої діяльності ґрунтується на навичках людини щодо самостійного отримання знань, і в той же час створює бажання їх оптимізувати.

4. «Прагнення до самоосвіти знаходиться в прямій залежності від умов навчально-пізнавальної діяльності людини. Виникнення непереборних труднощів у задоволенні пізнавальних потреб і інтересів, а також недоведена, до кінця, розпочата самоосвітня діяльність, що повторюється, тягне згасання прагнення до самоосвіти» [Nesterenko, 2011, pp. 222–223].

Отже, активізація системи самоосвіти передбачає зміну методів та принципів її функціонування, трансформацію ставлення до цієї форми освіти як окремих громадян, так і державних інституцій. Разом з тим, самоосвітня діяльність є вибором особистості щодо характеру отримання знань і визначається її потребами інтелектуального, професійного та духовного зростання. В умовах російсько-української війни та відповідно у післявоєнну добу самоосвітні практики, зокрема і у сфері політичної освіти, на нашу думку, будуть набувати подальшого розвитку у зв'язку з їх гнучкістю, адаптивністю та ефективністю порівняно з класичною системою освіти.

Висновки. Післявоєнна освіта не лише вимагає відновлення найкращих традицій національної освіти, впровадження прогресивних інновацій, що активізують повоєнне відновлення країни, але й вдосконалення практик дистанційного навчання та системи самоосвіти, які надзвичайно активізувались внаслідок необхідності підтримки освіти в умовах воєнного стану. Переваги й недоліки дистанційного навчання варто осмислювати як супільно-політичні виклики, навіть безпекові питання. У післявоєнну добу дистанційна

освіта та самоосвітні практики очевидно будуть набувати подальшого розвитку у зв'язку з їх гнучкістю, адаптивністю, їх можливостями індивідуалізації освітньої підготовки особистості та поєднання професійної діяльності та освіти. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у аналізі конкретних методик політичної освіти, які можна було би практикувати в рамках широких завдань повоєнної відбудови України.

Використані джерела:

1. Антощук, С. В., & Гравіт, В. О. (2015). Основи організації дистанційного навчання в післядипломній педагогічній освіті. НІКО.
2. Біляй, Ю. П. (2018). Методична система підготовки майбутніх учителів математики та інформатики до використання технологій дистанційного навчання (дисертація кандидата педагогічних наук). Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/%D0%94_26.053.03/Biliai.pdf.
3. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. (2023). Освіта під час війни: настрої та преференції українців.
4. Hoggan, C., & Finnegan, F. (2023). Transformative learning theory: Where we are after 45 years. New Directions for Adult and Continuing Education, 2023(180), 5–11.
5. Грищук, А. Б. (2020). Самоосвіта як спосіб підвищення професійного рівня державних службовців в Україні. Порівняльно-аналітичне право, (3), 111–118.
6. Ключко, С. С., Євтушенко, В. М., & Сирцов, В. К. (2017). Сучасний освітній процес: курс на дистанційне навчання. Morphologia, 11(2), 58–60.
7. Рябчук, М. (2012). Українське «виживання»: національна ідентичність і посткомуністичний перехід. Communist and Post-Communist Studies, 45(3–4), 439–446. https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2012.06.007
8. Marzano, R. J. (2001). Нова таксономія освітніх цілей (3-тє вид.). Association for Supervision and Curriculum Development.
9. Нестеренко, В. В. (2011). Самоосвіта студентів-заочників у структурі їх навчально-пізнавальної діяльності. Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, (11–12), 215–223.
10. Олуйко, В. М. (2008). Професіоналізація кадрів як фактор державотворення. Університетські наукові записки, (3, ч. 1, спецвипуск), 5–8.
11. Прудникова, О. В. (2024). Інформаційна культура науково-освітянської спільноти в умовах дистанційного навчання. У О. С. Гончарової (Ред.), Науково-освітянська еліта та формування інтелектуального потенціалу української нації (с. 297–302). ХНПУ імені Г. С. Сковороди.
12. Кулик, В. (2016). Національна ідентичність в Україні: вплив Євромайдану та війни. Europe-Asia Studies, 68(4), 588–608. https://doi.org/10.1080/09668136.2016.1174980
13. Сидорчук, Н. Г. (2002). Про співвідношення між поняттями «самоосвіта» та «самостійна робота». Наукові записки Ніжинського державного педагогічного університету імені Миколи Гоголя, 4(2), 139–141.
14. Степико, М. Т. (2015). Українська ідентичність: феномен і засади формування. Національний інститут стратегічних досліджень. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2012-09/Ident-62307.pdf.
15. Тесленко, В. В. (2014). Самоосвіта старшокласників у загальноосвітньому навчальному закладі. Освіта та розвиток обдарованої особистості, (4(23)), 17–22.
16. Стефанюк, О. В., & Кудярська, Т. Р. (2018). Практикування поняття «самоосвіта» як способу підготовки майбутнього фахівця. У Двадцять першій всеукраїнській практично-пізнавальній інтернет-конференції «Наукове мислення» (с. 87–89).

References:

1. Antoshchuk, S. V., & Hravit, V. O. (2015). *Osnovy orhanizatsii dystantsiinoho navchannia v pisliadyplomnii pedahohichnii osviti* [Fundamentals of organising distance learning in postgraduate pedagogical education]. NIKO.
2. Biliai, Yu. P. (2018). *Metodychna systema pidhotovky maibutnikh uchyteliv matematyky ta informatyky do vykorystannia tekhnolohii dystantsiinoho navchannia* [Methodological system of training future teachers of mathematics and computer science to use distance learning technologies] (Doctoral dissertation). National Pedagogical Dragomanov University. https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/%D0%94_26.053.03/Biliai.pdf
3. Democratic Initiatives Foundation named after Ilko Kucheriv. (2023). *Osvita pid chas viiny: Nastroi ta preferentsii ukraintsiv proanalizuvaly eksperty* [Education during the war: Experts analysed Ukrainians' moods and preferences].
https://dif.org.ua/article/osvita-pid-chas-viyni-nastroi-ta-preferentsii-ukraintsiv-proanalizuvali-eksperti
4. Hoggan, C., & Finnegan, F. (2023). Transformative learning theory: Where we are after 45 years. *New Directions for Adult and Continuing Education*, 2023(180), 5–11.

5. Hryshchuk, A. B. (2020). Samoosvita yak sposib pidvyshchennia profesiinoho rivnia derzhavnykh sluzhbovtsiv v Ukraini [Self-education as a way to improve the professional level of civil servants in Ukraine]. *Porivnialno-analitychne pravo*, (3), 111–118.

6. Kliuchko, S. S., Yevtushenko, V. M., & Syrtsov, V. K. (2017). Suchasnyi osvitnii protses: Kurs na dystantsiine navchannia [Modern educational process: A course towards distance learning]. *Morphologia*, 11(2), 58–60.

7. Riabchuk, M. (2012). Ukraine's "muddling through": National identity and postcommunist transition. Communist and Post-Communist Studies, 45(3–4), 439–446. https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2012.06.007.

8. Marzano, R. J. (2001). *A new taxonomy of educational objectives* (3rd ed.). Association for Supervision and Curriculum Development.

9. Nesterenko, V. V. (2011). Samoosvita studentiv-zaochnykiv u strukturi yikh navchalno-piznavalnoi diialnosti [Self-education of correspondence students in the structure of their educational and cognitive activity]. *Naukovyi visnyk Pivdennoukrainskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushynskoho*, (11–12), 215–223.

10. Oluĭko, V. M. (2008). Profesionalizatsiia kadriv yak faktor derzhavotvorennia [Professionalisation of personnel as a factor of state building]. *Universytetski naukovi zapysky*, (3, Pt. 1, Special issue), 5–8.

11. Prudnykova, O. V. (2024). Informatsiina kultura naukovo-osvitianskoi spilnoty v umovakh dystantsiinoho navchannia [Information culture of the scientific and educational community under distance learning]. In O. S. Honcharova (Ed.), *Naukovo-osvitianska elita ta formuvannia intelektualnoho potentsialu ukrainskoi natsii: Materialy II Vseukrainskoi naukovoi konferentsii* (pp. 297–302). H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University.

12. Kulyk, V. (2016). National identity in Ukraine: Impact of Euromaidan and the war. Europe-Asia Studies, 68(4), 588–608. https://doi.org/10.1080/09668136.2016.1174980.

13. Sydorchuk, N. H. (2002). Pro spivvidnoshennia mizh poniattiamy "samoosvita" ta "samostiina robota" [On the relationship between the concepts of self-education and independent work]. *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykoly Hoholia*, 4(2), 139–141.

14. Stepyko, M. T. (2015). *Ukrainska identychnist: Fenomen i zasady formuvannia* [Ukrainian identity: The phenomenon and foundations of formation]. National Institute for Strategic Studies. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2012-09/Ident-62307.pdf

15. Teslenko, V. V. (2014). Samoosvita starshoklasnykiv u zahalnoosvitnomu navchalnomu zakladi [Self-education of senior pupils in a general educational institution]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti*, (4(23)), 17–22.

16. Stefaniuk, O. V., & Kudiarska, T. R. (2018). Praktykuvannia poniattia "samoosvita" yak sposobu pidhotovky maibutnoho fakhivtsia [Practicing the concept of self-education as a way of training a future specialist]. In *Dvadtsiat persha vseukrainska praktychno-piznavalna internet-konferentsiia "Naukove myslennia"* (pp. 87–89).

Taras Kolomiiets,
Graduate student of the Department of Political Sciences,
Dragomanov Ukrainian State University

Distance Learning and the System of Self-Education Under Martial Law: Socio-Political Challenges

The article considers the activation of distance learning and the system of self-education due to the need to support education in martial law.The problem is considered in its connection with contemporary socio-political challenges and methods of developing political education in modern Ukraine. The methodologies of the educational process based on distance learning technologies are analysed; these methodologies provide for the existence and development of an appropriate information and communication educational environment. The factors that determine the level of effectiveness of teachers' activities and student learning through the use of distance education technologies are identified.

It is argued that contemporary educational problems have pronounced features of socio-political challenges. The advantages (individualisation of educational training; participation in several educational programmes; optimal combination of professional activity and education; encouragement of self-organisation, rational use of time, and mastery of new information technologies) and disadvantages (decline in the quality of education; lack of dialogue between students, teachers, and parents; insufficient distance learning methodology and an inadequate response from the government; the forced nature of use or, conversely, the neglect of distance learning tools; lack of prior experience; irregular working hours) of distance education are highlighted.

A number of patterns in the development and intensification of human self-education are identified, as well as their role for the democratic political life of society as a whole. It is emphasised that self-educational activity is an individual's choice regarding the nature of knowledge acquisition and is determined by their needs for intellectual, professional, and spiritual growth. The activation of the self-education system involves changes in the methods and principles of its functioning, as well as the transformation of attitudes towards this form of education on the part of both individual citizens and state institutions.

Keywords: *education, political education, distance learning, the phenomenon of self-education, martial law, educational changes, information technologies, socio-political challenges.*